

Çankırı'nın Su Tarihine Genel Bir Bakış*

Ömer TÜRKOĞLU

Osmanlı döneminde içilebilir, kullanılabilir, temiz suyun kaynağından çıkarılarak yerleşim birimlerine ulaştırılması işi, maddi ve teknolojik yetersizlikler yüzünden uzun yıllar yöneticilerin başını ağrıtmıştır. Nitelikli ve yeterli suyun toplu yerleşim birimlerine taşınamaması, sağlıksız beslenmeye ve salgın hastalıklara sebep oluyor, bunun sonucunda da ciddi oranlarda ölümler yaşanıyordu.

Osmanlı klasik döneminde yerleşik bölgelere su getirilmesi ve bunun şehirlerde künk ve kanallarla dağıtılmasındaki teknik işlemlerle uğraşmak su-yolcu'nun sorumluluğundaydı¹. Kent ve kasabaların en büyük sorunlarından olan temiz ve nitelikli suyun temininde vakıflar da ağırlıklı olarak görev üstleniyorlar, kimi yerlerde sadece su temini ve ulaştırılması için vakıf kurulduğu oluyordu². Bazı yerlerde sorunun eşraf tarafından da çözüme kavuşturulduğu oluyordu: Hicri 1250 (1834-35) yılında bir Balkan şehri olan Siroz'da, kendisi de Sirozlu olan Müftizâde Esad Beyin yazdığına göre her esnafın muvazzaf bir çeşmeci ve karcısı vardı. Bunlar gerektiğinde su yollarını tamir

* Bu makale, üzerine bir yıl çalışarak bitirdiğimiz, ancak bastıramadığımız *Çankırı Belediyesi'ne Ait 1891 Tarihli Yemiyeye Defteri* isimli çalışmamızın bir bölümünün genişletilerek yeniden kaleme alınmasıyla hazırlanmıştır.

1 Orhonlu, Cengiz; "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolcu Kuruluşu", *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Der: Salih Özbaran, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İzmir, 1984, s. 78.

2 Kankal, Ahmet; "17. ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 2000. s. 47. Kankal makalesinde; Çankırı'daki su yollarını serdar-ı ekrem Hacı İbrahim Paşa'nın tamir ettirerek vakıflarda bulunduğunu Çankırı Şer'iyye Sicillerine dayanarak açıklamaktadır.

etmek, çeşmeleri temizlemek ve yaz aylarında kar ve soğuk su tevzi etmekle görevliyidiler³. Su, kaynağından pöyreh-pöhrenk, künk ve büz adı verilen pişmiş topraktan mamul borularla ulaştırılıyordu⁴. Ancak su yollarının korunması ve kente gelen suyun bağ, bahçe ve değirmen sahipleri tarafından kesilmesi ciddi sorunlar yaratıyordu. Çankırı'daki Sultan Süleyman Camii'ne gelen su yolu üzerine ve iki tarafına üçer arşın (yaklaşık 2 metre) mesafeye bağ, bahçe ve bina yapımı men edilmiş, aksine bir uygulama üzerine Çankırı kadısına hüküm gönderilmiştir⁵.

XVIII. yüzyıl, özellikle İstanbul'da, ama diğer taşra kentlerinde de büyük su yapılarının ve çeşme inşaatlarının yüzyılı oldu⁶. Buna rağmen XIX. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'nun bir çok kent ve kasabası su ve kanal altyapısından yoksundu⁷. Tanzimat sonrasında ise suyun kaynağından kente getirilerek, yapılan çeşmeler aracılığıyla dağıtılması, belediyeçilik uygulamalarının en başında yer aldı. 1877 tarihli Vilâyet Belediye Kanunu, su yolları ile lağım borularının açılmasını 62. madde ile ruhsata bağlarken bir anlamda mevcut olan altyapı tesislerini koruma amacı güdüyordu. Ancak söz konusu altyapı, çok eski ve neredeyse kullanılamaz duruma geldiğinden bir çok kent ve kasabada yükü taşıyamaz durumdaydı.

İmparatorluğun büyük kentlerinde olduğu gibi taşrada da içilebilir su ihtiyacı üç yöntemle temin ediliyordu: Birincisi mahallelerde bulunan çeşmeler, ikincisi evlerin avlularında veya mahalle aralarında açılan kuyular, üçüncüsü ise sakaların, kaynaktan fiçılara ve tenekelere doldurup getirdikleri sularla. Ne var ki kente fiçılar ve tenekelere getirilen suların, gerek bu tür taşıma araçlarının sağlıksızlığı, gerekse parayla satılıyor olması nedeniyle en azından taşrada ilgi görmemiş olması çok muhtemeldir. Yukarıda değinildiği gibi çeşmelere su pişmiş topraktan mamul borularla getirilirdi. Ancak kent içinde gelindiğinde, mahalle aralarında ve sokaklarda temiz su künklerinin kanalizasyon borularıyla yan yana olması sebebiyle, çoğu kez çatlayan ve kırılan künkler yüzünden sular birbirine karışıyordu⁸.

Yerleşim merkezlerine su getirilmesi işi maddi ve teknolojik olanaksızlıklar ve yetersiz iş gücü yüzünden uzun yıllar sürüyor, yapılan çalışmalar sırasında zaman zaman

3 Ergin, Osman Nuri; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, 1995, s. 671.

4 Kankal; *a.g.m.*, s. 45.

5 Kankal; *a.g.m.*, s. 46.

6 Cerasi, Maurice M.; *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimariisi*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1999, s. 191.

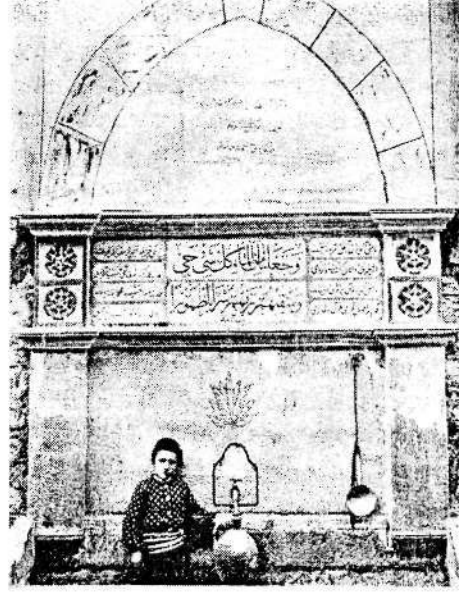
7 1894 tarihli Diyarbakır Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Mardin kasabasında su yollarının yokluğu nedeniyle pis suların sokağa döküldüğü, bunun için bir yıl içinde "on iki bin arşın tulunda mecarî [su yolu] inşa olunduğu"ndan bahsedilmektedir. (Bkz. sâlnâmeden aktaran Aydın, Suavi - Emiroğlu, Kudret - Özel, Oktay - Ünsal, Süha; *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yay., İstanbul, 2000, s. 223).

8 Müderris Nazmi Âsaf; *Anadolu'da İçilecek Sular Vefiyât Üzerinde Mübim Bir Âmildir*, İstanbul, 1926, s. 5.

da can kayıpları yaşıyordu. 1898 yılında Çankırı'nın Hıdırlık köyü yakınlarından kente su getirme ve çamaşırhane yapma çalışmaları sırasında kazı yapılırken, ahalden altı kişinin üzerine toprak yıkılmış, sonuçta iki kişi hayatını kaybetmiştir⁹.

XIX. yüzyıl Anadolu kentlerinde su yollarının yenilenmesi ile çeşmelerin bakım ve onarım işlerinde görev ve yetki karmaşası yaşanması yüzünden zaman zaman hizmet aksıyor, kurumlar bu görevi birbirlerinin üzerine atıyordu. Kentsel altyapı konusunda vakıfların belediyeye bağlanması sağlanamadığından ikili bir yapı ortaya çıkmıştı¹⁰. Kimi yerleşim birimlerinde ise mutasarrıf ve kaymakamlar su ve kanalizasyon işleri için gelir kaynakları kısıtlı ve yargı gücünden yoksun belediyeleri zorluyor, belediyeler de işi evkaf idaresine veya su ve çeşme vakfi yöneticilerine yüklüyorlardı¹¹. Maddi zorlukları aşma konusunda kimi valilerin marjinal sayılabilecek girişimleri de istenen sonucu vermiyordu. Örneğin Ankara'da Abidin Paşa'nın valilik yaptığı 1889 yılında, gelirinin su yollarının tamirine harcanması maksadıyla bir piyango tertip edilerek vilayete bağlı sancaklar olan Kayseri, Yozgat ve Kırşehir'de bilet satılmış, ancak satılan biletlerin parası bir türlü zamanında toplanıp ilgili hesaba aktarılamadığı için işe zamanında başlanılamamıştı¹².

Anadolu'nun kimi şehirlerinde, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ilkel su kanalları ve künkler demir borularla değiştirilmeye başlanmış, ancak bu süreç, başta ekonomik

"Kengiri'da kırk bin guruş iâne ile inşa edilen çeşme"

9 *Kastamonu Vilâyet Gazetesi*, 15 Eylül 1898, No: 1257, s. 3.

10 Tekeli, İlhan; *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Ankara, 1982, s. 39.

11 Belediyeler ve vakıflar arasındaki bu görev ve yetki karmaşası cumhuriyet döneminde de bir müddet devam etmiş, hatta müderris Nazmi Âsaf gezisi sırasında Kayseri'ye uğradığında izlenim ve düşüncelerini; "... ta eskiden beri belediye üzerine nâfiz olan valiler su meselesiyle meşgul olmak istemişler ise de çok müşkülât görmüşlerdir. Kayseri'de de aynıyla böyle olmuştur. Belediyecilere pek dokunmağa gelmez, hemen adamı fena halde hırpalarlar ve onlar da bu hususta çok defa kabahati evkâfa atfederler" diye kaleme almıştır. Keza Karaman'da da belediye yetkilileri; [kasabaya borularla su getirmek isteyen kaymakamı] "belediye vâridâtını yok yere israf ediyor diye haylice çekiştirmişler"di. (a.g.e, s. 14)

12 *Ankara Vilâyet Gazetesi*, 23 Ekim 1889, No: 796, s. 2.

sıkıntılar olmak üzere çeşitli nedenlerle uzun sürmüştü¹³.

Çankırı kent merkezinin çevresinde, yeterli miktarda nitelikli ve içilebilir su kaynağı olmaması yüzünden uzun yıllar su sıkıntısı yaşandığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde sorunun çözümü için vakıflar kurulmuş, belediye kısıtlı maddi ve teknik olanaklarıyla çeşitli çalışmalar yapmış, ancak sorun uzun yıllar devam etmiştir. Kente iki çeşit memba suyu, toprak ve demir borularla getirilerek mahalle ve sokak aralarında bulunan çeşmelere aktarılmıştır. Sulardan biri kentin batı taraflarından “toplama suretiyle” temin ediliyor¹⁴, diğeri ise kentin kuzeyinde bulunan Merzi (Alanpınar) köyünden getiriliyordu¹⁵. Ancak bu sular ihtiyacı karşılamaya kâfi gelmiyordu. Meşrutiyet döneminde her iki noktadan getirilen sular şehir dahilindeki 45 çeşmeye dağıtılıyordu¹⁶. Çeşmeler için en büyük sorun, alkonlarının sık sık tıkanarak kullanılmaz duruma gelmesi idi. Bu durumda ise alkon ve lağımaların tamiri işi belediye tarafından bu işin erbabına yaptırılıyordu. 1891 yılında belediye gelirlerinden bir yıl içinde bu işler için harcanan para miktarı ise toplam 1.192 kuruş 10 para olmuştu. İncili Çeşme, Söğütlü Çeşme, Saray Çeşmesi, Taşlı Çeşme ve Kadılar Çeşmesi gibi çeşmelerin yanı sıra 1889 yılında Çankırı’da, altı hamam ile Hatab Pazarı’nda (Odun Pazarı) belediyenin işletmeciyeye kiraya vererek hem gelir elde ettiği, hem de esnafın genel kullanımına yönelik ihtiyaçlarını karşıladığı bir de havuz vardı.

Çankırı’da da eski su borularının demir borularla değiştirilmesine mutasarrıf Abdülgâni Paşa döneminde başlanmıştır. 1898 yılında Paşa, yıllık 50.000 kuruş geliri ve 1,5 yük alacağı olan su yolu vakfının hesaplarını bizzat tetkik edip alacaklarını tahsil ettirmiş, eşraf ve memurlardan oluşan bir komisyon kurdurarak hem su yolunun eski borularının, hem de sağlıksız mahallerden geçen güzergahının değiştirilmesi çalışmalarına başlanılmıştır¹⁷. Ne var ki bu çalışmaların beklenen sonucu vermediği ve kentin su sorununun daha uzun yıllar devam ettiği anlaşılıyor. Sağlıksız ve eksik malzeme kullanımı sonucunda suyu kaynağından kente getiren borular sık sık hasar

13 Özellikle taşra kentlerinde yaşanan maddi sıkıntılar ve teknolojik yetersizliklerin yanı sıra bir de, tutucu kesimlerin yeniliklere göstermiş olduğu tepki bu türden çalışmalara engel oluşturuyordu. Müderris Nazmi Âsaf, cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu’da yaptığı bir tetkik gezisinde demir boruların ilk döşenmesi sırasında Konya’da yaşanmış bir olayı ikinci ağızdan şöyle anlatır: “... ilk demir boru ile şehre su isâl edildiği zaman, ‘demir borular vâsıtasıyla gelen su ile abdest almak câiz değildir’ gibi terakki ve teceddüd düşmanlarının ortalığa attığı dedikoduları dinleyen zavallılar da eksik değilmiş...” (age. 1926, s. 11).

14 Yazarın “Batı tarafından toplama suretiyle” şeklinde tarif ettiği su yolu, mutasarrıf Hacı Ahmet Kadri Bey döneminde Yukarı Pelitözü köyü üzerinden getirilen su yolu olmalıdır. (Bkz. Demircioğlu, Ziya; *Kastamonu Valileri (1881-1908)*, Kastamonu, 1973, s. 17).

15 Dr. Raif; *Türkiye'nin Sıhhi İctimât Coğrafyası Kengiri Vilâyeti*, İstanbul, 1926, s. 38.

16 *Çankırı’da 10 Senelik Cumhuriyet Eserleri*, Çankırı Matbaası, Çankırı, 1933, s. 11.

17 *Kastamonu Vilâyet Gazetesi*, 13 Nisan 1898, No: 1236, s. 2-3.

görüyor ve kullanılmaz duruma geliyordu. 1912 yılına gelindiğinde yapılan keşif sonucu yine su yollarının tamiri için 1.534.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu anlaşılmış, konu Dahiliye Nezareti'ne bir mazbata ile bildirilmişti¹⁸. Keza 1914 yılına gelindiğinde de Kastamonu valiliğinden su yollarının tamiri için istenen 25.000 kuruş, vilayet meclis-i umumîsi tarafından reddedilmiştir¹⁹.

Bu dönemde belediye yalnızca kent merkezinin su sorunuyla ilgilenmekle kalmıyor, olanakların elverdiği ölçüde çevre köylere de hizmet götürüyordu. Örneğin ciddi anlamda su sorunu bulunan Tuzlu ve İnaç köylerinin bu sorunu, Çankırı belediye kalfası İsmail Ağa'nın kontrolünde ve yardımsever vatandaşların yardımlarıyla çözüme kavuşturulmuştu²⁰.

18 *Kastamonu Vilâyet Gazetesi*, 15 Kanunusani 1912, No: 1925, s. 1.

19 *Kastamonu Vilâyet Gazetesi*, 27 Nisan 1914, No: 2043, s. 9'da yer alan Vilâyet Meclis-i Umumîsi tutanaklarından.

20 *Kastamonu Vilâyet Gazetesi*, 11 Ağustos 1897, No: 1202, s. 2.